

# KODEKS POSTĘPOWANIA CYWILNEGO

ORZECZNICTWO  
PIŚMIENNICTWO

Tom I

Jacek Gudowski

---

---

**GUDI  
LEX**

# KODEKS POSTĘPOWANIA CYWILNEGO

ORZECZNICTWO  
PIŚMIENNICTWO

Tom I

Orzecznictwo Sądu Najwyższego z lat 1918–2019  
oraz piśmiennictwo z lat 1830–2019,  
dotyczące Kodeksu postępowania cywilnego  
lub zachowujące ścisły związek z jego przepisami

Jacek Gudowski

---

---

Zamów książkę w księgarni internetowej

**profinfo.pl**  
księgarnia internetowa

**GUDI  
LEX**

*Stan prawny na 1 stycznia 2020 r.*

Wydawca  
*Małgorzata Stańczak*

Redaktor prowadzący  
*Joanna Tchorek*

Opracowanie redakcyjne i łamanie  
*Violet Design Wioletta Kowalska*

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

**prawolubni**  


**SZANUJMY PRAWO I WŁASNOŚĆ**  
Więcej na [www.legalnakultura.pl](http://www.legalnakultura.pl)  
**POLSKA IZBA KSIĄŻKI**

© Copyright by  
Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2020

© Copyright by  
Jacek Gudowski, 2020

ISBN 978-83-8187-365-9

Dział Praw Autorskich  
01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33  
tel. 22 535 82 19  
e-mail: [ksiazki@wolterskluwer.pl](mailto:ksiazki@wolterskluwer.pl)

[www.wolterskluwer.pl](http://www.wolterskluwer.pl)  
księgarnia internetowa [www.profinfo.pl](http://www.profinfo.pl)

Kolegom Sędziom Sądu Najwyższego, Profesorom, Doktorom i Magistrom,  
wirtuozom prawa procesowego cywilnego,  
z wyrazami uznania  
dedykuję

---

# SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów .....	13
Przedmowa .....	21
Co to jest GUDI-LEX i jak z niego korzystać .....	31
Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego .....	39

## TYTUŁ WSTĘPNY

<b>PRZEPISY OGÓLNE</b> .....	41
Art. 1. [Sprawa cywilna] .....	41
Art. 2. [Droga sądowa] .....	79
Art. 3. [Zasada prawdy materialnej] .....	222
Art. 4. (uchylony) .....	234
Art. 4 <sup>1</sup> . [Nadużycie prawa procesowego] .....	235
Art. 5. [Udzielanie pouczeń] .....	243
Art. 6. [Zasada szybkości] .....	253
Art. 7. [Udział prokuratora] .....	276
Art. 8. [Udział organizacji pozarządowej] .....	285
Art. 9. [Zasada jawności] .....	288
Art. 9 <sup>1</sup> . [Prawo do prywatnej rejestracji czynności sądu za pomocą urzędnika rejestrującego dźwięk] .....	292
Art. 10. [Ugodowe załatwianie spraw] .....	293
Art. 11. [Wiążąca moc wyroku skazującego] .....	298
Art. 12. [Roszczenie adhezyjne] .....	327
Art. 13. [Tryby i rodzaje postępowania] .....	328
Art. 14. (uchylony) .....	341

## CZĘŚĆ PIERWSZA

<b>POSTĘPOWANIE ROZPOZNAWCZE</b> .....	343
--	-----

## KSIĘGA PIERWSZA

<b>PROCES</b> .....	343
---------------------	-----

### TYTUŁ I

<b>Sąd</b> .....	345
------------------	-----

### DZIAŁ I

<b>Właściwość sądu</b> .....	345
<b>Przepis wstępny</b> .....	345
Art. 15. [ <i>Perpetuatio fori</i> ] .....	345

<b>Rozdział 1</b>	
<b>Właściwość rzeczowa</b> .....	349
<b>Oddział 1</b>	
<b>Podstawy właściwości</b> .....	349
Art. 16. [Właściwość sądu rejonowego] .....	349
Art. 17. [Właściwość sądu okręgowego] .....	351
Art. 18. [Przekazanie sprawy sądowi okręgowemu] .....	367
<b>Oddział 2</b>	
<b>Wartość przedmiotu sporu</b> .....	369
Art. 19. [Wartość przedmiotu sporu w sprawach majątkowych] .....	369
Art. 20. [Roszczenia akcesoryjne] .....	380
Art. 21. [Kumulacja roszczeń] .....	384
Art. 22. [Wartość przedmiotu sporu w sprawach o świadczenia powtarzające się] .....	388
Art. 23. [Wartość przedmiotu sporu w sprawach najmu lub dzierżawy] .....	392
Art. 23 <sup>1</sup> . [Wartość przedmiotu sporu w sprawach pracowniczych] ...	394
Art. 23 <sup>2</sup> . [Wartość przedmiotu sporu w sprawach o wydanie nieruchomości] .....	396
Art. 24. [Wartość przedmiotu sporu w sprawach o zabezpieczenie, zastaw, hipotekę] .....	397
Art. 25. [Sprawdzenie wartości przedmiotu sporu] .....	398
Art. 26. [Niedopuszczalność ponownego badania wartości przedmiotu sporu] .....	407
<b>Rozdział 2</b>	
<b>Właściwość miejscowa</b> .....	408
<b>Oddział 1</b>	
<b>Właściwość ogólna</b> .....	408
Art. 27. [ <i>Actor sequitur forum rei</i> ] .....	408
Art. 28. [Właściwość według miejsca pobytu pozwanego] .....	410
Art. 29. [Właściwość w sprawach przeciwko Skarbowi Państwa] ....	411
Art. 30. [Właściwość w sprawach przeciwko osobom prawnym i innym podmiotom] .....	412
<b>Oddział 2</b>	
<b>Właściwość przemiana</b> .....	413
Art. 31. [Definicja właściwości przemiennej] .....	413
Art. 32. [Właściwość w sprawach o alimenty, ustalenie ojcostwa] ....	414
Art. 33. [Właściwość w sprawach przeciwko przedsiębiorcy] .....	414
Art. 34. [Właściwość w sprawach ze sporów wynikających z umów] ...	416
Art. 35. [Właściwość w sprawach z deliktów] .....	418
Art. 35 <sup>1</sup> . [Właściwość w sprawach o ochronę dóbr osobistych naruszonych przy wykorzystaniu środków masowego przekazu] .....	421

Art. 36.	[Właściwość w sprawach o należność pełnomocnika] .....	422
Art. 37.	[Właściwość w sprawach o roszczenie z najmu lub dzierżawy nieruchomości] .....	422
Art. 37 <sup>1</sup> .	[Właściwość w sprawach z weksla i czeku] .....	423
Art. 37 <sup>2</sup> .	[Właściwości w sprawach o roszczenie z czynności bankowej] .....	424

### Oddział 3

<b>Właściwość wyłączna</b> .....	424	
Art. 38.	[Właściwość w sprawach o własność lub inne prawa rzeczowe na nieruchomości] .....	424
Art. 39.	[Właściwość w sprawach spadkowych] .....	426
Art. 40.	[Właściwość w sprawach ze stosunku członkostwa] .....	426
Art. 41.	[Właściwość w sprawach małżeńskich] .....	426
Art. 42.	[Właściwość w sprawach między rodzicami a dziećmi oraz między przysposabiającymi a przysposobionymi] .....	428

### Oddział 4

<b>Przepisy szczególne</b> .....	429	
Art. 43.	[Wybór sądu w przypadku właściwości kilku sądów] .....	429
Art. 44.	[Wyznaczenie sądu przez sąd przełożony] .....	430
Art. 44 <sup>1</sup> .	[Przekazanie sprawy innemu sądowi przez Sąd Najwyższy] .....	432
Art. 44 <sup>2</sup> .	[Obowiązki sądu, z którego działalnością związane jest dochodzone roszczenie] .....	432
Art. 45.	[Oznaczenie sądu przez Sąd Najwyższy] .....	432
Art. 46.	[ <i>Prorogatio fori</i> ] .....	438

## DZIAŁ II

<b>Skład sądu</b> .....	442	
Art. 47.	[Skład sądu pierwszej instancji] .....	442
Art. 47 <sup>1</sup> .	[Kompetencje referendarza] .....	448
Art. 47 <sup>2</sup> .	[Wydawanie zarządzeń przez asystenta sędziego] .....	450

## DZIAŁ III

<b>Wyłączenie sędziego</b> .....	451	
Art. 48.	[ <i>Iudex inhabilis</i> ] .....	451
Art. 48 <sup>1</sup> .	[Wyznaczenie innego równoważnego sądu do rozpoznania sprawy w następstwie wyłączenia sędziego] .....	464
Art. 49.	[ <i>Iudex suspectus</i> ] .....	464
Art. 50.	[Wniosek o wyłączenie] .....	476
Art. 51.	[Zawiadomienie o podstawie wyłączenia] .....	477
Art. 52.	[Rozpoznanie wniosku o wyłączenie] .....	477
Art. 53.	(utracił moc) .....	481
Art. 53 <sup>1</sup> .	[Ponowny wniosek o wyłączenie] .....	481
Art. 54.	[Wyłączenie referendarza sądowego, ławników, innych organów i prokuratora] .....	482

## TYTUŁ II

<b>Prokurator</b> .....	485
Art. 55. [Powództwo na rzecz oznaczonej osoby] .....	485
Art. 56. [Wstąpienie do sprawy] .....	486
Art. 57. [Pozew przeciwko wszystkim stronom] .....	488
Art. 58. [Zakres <i>rei iudicatae</i> ] .....	489
Art. 59. [Zawiadomienie prokuratora] .....	490
Art. 60. [Uprawnienia prokuratora] .....	492

## TYTUŁ III

<b>Organizacje pozarządowe</b> .....	495
Art. 61. [Zdolność postulacyjna organizacji pozarządowej] .....	495
Art. 62. [Odpowiednie stosowanie przepisów o prokuratorze] .....	498
Art. 63. [Przedstawienie poglądu przez organizację pozarządową] ...	498

## TYTUŁ IIIA

<b>Państwowa Inspekcja Pracy</b> .....	500
Art. 63 <sup>1</sup> . [Uprawnienia inspektorów pracy] .....	500
Art. 63 <sup>2</sup> . [Odpowiednie stosowanie przepisów o prokuratorze] .....	500

## TYTUŁ IIIB

<b>Powiatowy (miejski) rzecznik konsumentów</b> .....	501
Art. 63 <sup>3</sup> . [Uprawnienia rzecznika konsumentów] .....	501
Art. 63 <sup>4</sup> . [Odpowiednie stosowanie przepisów o prokuratorze] .....	501

## TYTUŁ IIIC

<b>Podmioty uprawnione do udziału w postępowaniu na podstawie odrębnych przepisów</b> .....	502
Art. 63 <sup>5</sup> . [Podmioty uprawnione do udziału w postępowaniu na podstawie odrębnych przepisów] .....	502

## TYTUŁ IV

<b>Strony</b> .....	503
---------------------	-----

## DZIAŁ I

<b>Zdolność sądowa i procesowa</b> .....	503
Art. 64. [Zdolność sądowa] .....	503
Art. 65. [Zdolność procesowa] .....	518
Art. 66. [Działanie przez przedstawiciela ustawowego] .....	524
Art. 67. [Zdolność procesowa osób prawnych, innych jednostek oraz Skarbu Państwa] .....	527
Art. 68. [Obowiązek udokumentowania umocowania] .....	543
Art. 69. [Ustanowienie kuratora dla osoby bez zdolności procesowej, bez przedstawiciela ustawowego lub bez organów lub osób uprawnionych do jej reprezentowania] .....	544
Art. 70. [Uzupełnienie braków, dopuszczenie tymczasowe] .....	546
Art. 71. [Zniesienie postępowania dotkniętego brakami] .....	550



**DZIAŁ II**

<b>Współuczestnictwo w sporze</b> .....	551
Art. 72. [Rodzaje współuczestnictwa] .....	551
Art. 73. [Zasada samodzielności działania; współuczestnictwo jednolite] .....	579
Art. 74. [Samodzielne popieranie sprawy przez współuczestników] .....	587

**DZIAŁ III**

<b>Interwencja główna i uboczna</b> .....	587
Art. 75. [Interwencja główna] .....	587
Art. 76. [Interwencja uboczna] .....	589
Art. 77. [Wstąpienie interwenienta ubocznego] .....	605
Art. 78. [Opozycja] .....	605
Art. 79. [Uprawnienia interwenienta ubocznego] .....	608
Art. 80. [Doręczenia i zawiadomienia dla interwenienta ubocznego] .....	612
Art. 81. [Interwencja samoistna] .....	613
Art. 82. [Niedopuszczalność zarzutu] .....	615
Art. 83. [Wejście interwenienta ubocznego na miejsce strony] .....	616

**DZIAŁ IV**

<b>Przypozwanie</b> .....	617
Art. 84. [Przypozwanie] .....	617
Art. 85. [Niedopuszczalność zarzutu przy przypozwaniu] .....	621

**DZIAŁ V**

<b>Pełnomocnicy procesowi</b> .....	621
Art. 86. [Działanie osobiście lub przez pełnomocnika] .....	621
Art. 87. [Osoby mogące pełnić funkcję pełnomocnika] .....	630
Art. 87 <sup>1</sup> . [Przymus adwokacko-radcowski] .....	651
Art. 88. [Rodzaje pełnomocnictw] .....	667
Art. 89. [Obowiązek dołączenia pełnomocnictwa] .....	670
Art. 90. [Podpis na pełnomocnictwie udzielonym przez osobę niemogącą pisać] .....	679
Art. 91. [Zakres pełnomocnictwa procesowego] .....	680
Art. 92. [Kryteria oceny umocowania] .....	694
Art. 93. [Prostowanie lub odwoływanie oświadczeń pełnomocnika] .....	696
Art. 94. [Wypowiedzenie pełnomocnictwa] .....	698
Art. 95. [Odpowiednie stosowanie] .....	701
Art. 96. [Wygaśnięcie pełnomocnictwa] .....	702
Art. 97. [Tymczasowe dopuszczenie pełnomocnika] .....	704

**TYTUŁ V**

<b>Koszty procesu</b> .....	709
-----------------------------	-----

**DZIAŁ I**

<b>Zwrot kosztów procesu</b> .....	709
Art. 98. [Koszty procesu] .....	709
Art. 98 <sup>1</sup> . [Koszty mediacji] .....	749
Art. 99. [Koszty zastępstwa procesowego] .....	750
Art. 100. [Wzajemne zniesienie lub stosunkowe rozdzielenie kosztów] .....	758
Art. 101. [Zwrot kosztów mimo uwzględnienia powództwa] .....	767
Art. 102. [Zwrot kosztów zgodnie z zasadą słuszności] .....	772
Art. 103. [Koszty wywołane niesumiennym lub oczywiście niewłaściwym postępowaniem] .....	779
Art. 104. [Koszty procesu, w którym zawarto ugodę] .....	781
Art. 104 <sup>1</sup> . [Koszty mediacji zakończonej ugodą] .....	783
Art. 105. [Zwrot kosztów między współuczestnikami] .....	784
Art. 106. [Koszty związane z udziałem prokuratora] .....	785
Art. 107. [Koszty interwenienta ubocznego] .....	787
Art. 108. [Rozstrzygnięcie o kosztach] .....	788
Art. 108 <sup>1</sup> . [Postanowienie uzupełniające] .....	797
Art. 109. [Wygaśnięcie roszczenia o zwrot kosztów; ustalanie wysokości] .....	797
Art. 110. [Zwrot kosztów od świadka, biegłego, pełnomocnika lub przedstawiciela ustawowego] .....	809

**DZIAŁ II**

<b>Pomoc prawna z urzędu</b> .....	810
Art. 111–116. (uchylone) .....	810
Art. 117. [Pełnomocnik z urzędu] .....	810
Art. 117 <sup>1</sup> . [Pełnomocnik dla osoby fizycznej] .....	817
Art. 117 <sup>2</sup> . [Oddalenie wniosku o ustanowienie adwokata lub radcy prawnego] .....	818
Art. 117 <sup>3</sup> . [Wyznaczenie adwokata lub radcy prawnego] .....	818
Art. 118. [Skutek ustanowienia pełnomocnika z urzędu] .....	820
Art. 119. [Wygaśnięcie pełnomocnictwa urzędowego, zwolnienie pełnomocnika] .....	822
Art. 119 <sup>1</sup> . [Dochodzenie w sprawie ustalenia rzeczywistego stanu majątkowego] .....	823
Art. 120. [Cofnięcie ustanowienia pełnomocnika z urzędu] .....	823
Art. 121. (uchylony) .....	824
Art. 122. [Koszty pełnomocnika z urzędu] .....	824
Art. 123. [Postanowienia w przedmiocie ustanowienia pełnomocnika z urzędu] .....	825
Art. 124. [Wpływ wniosku o ustanowienie pełnomocnika z urzędu na tok sprawy] .....	826

# WYKAZ SKRÓTÓW

<b>Acta UL FI</b>	Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica
<b>Acta UNC</b>	Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Prawo
<b>Acta UW</b>	Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo
<b>Admin.Publ.</b>	Administracja Publiczna
<b>Admin.Publ.SKiM</b>	Administracja Publiczna. Studia Krajowe i Międzynarodowe
<b>Admin.TDP</b>	Administracja. Teoria-Dydaktyka-Praktyka
<b>ADR</b>	ADR. Arbitraż i Mediacja
<b>AFPiFS</b>	Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej
<b>AIS</b>	Acta Iuris Stetinensis
<b>Annales UMCS</b>	Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska
<b>BGP</b>	Biuletyn Generalnej Prokuratury
<b>Bibl.Orz.</b>	Biblioteka Orzecznictwa. Orzecznictwo do kodeksu zobowiązań i przepisów związkowych, Księgarnia Powszechna, Kraków-Warszawa
<b>Bibl.Sędz.</b>	Biblioteka Sędziego
<b>Bibl.UP</b>	Biblioteka Umiejętności Prawniczych
<b>Biul.Arb.</b>	Biuletyn Arbitrażowy
<b>Biul.RPO</b>	Biuletyn RPO. Materiały
<b>BMS</b>	Biuletyn Ministerstwa Sprawiedliwości
<b>BSN</b>	Biuletyn Sądu Najwyższego
<b>BSP</b>	Białostockie Studia Prawnicze
<b>Czas.Adw.Polsk., Dz.Woj.Zach.</b>	Czasopismo Adwokatów Polskich, Dział Województw Zachodnich
<b>Czas.PiE</b>	Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne
<b>Czas.PKiNP</b>	Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych
<b>Czas.PPiUP</b>	Czasopismo Poświęcone Prawu i Umiejętnościom Politycznym
<b>Czas.Sędz.</b>	Czasopismo Sędziowskie
<b>DPP</b>	Demokratyczny Przegląd Prawniczy
<b>e-Biuletyn CBKE</b>	e-Biuletyn Centrum Badań Problemów Prawnych i Ekonomicznych Komunikacji Elektronicznej
<b>EP</b>	Edukacja Prawnicza
<b>EPS</b>	Europejski Przegląd Sądowy
<b>Fin.Kom.</b>	Finanse Komunalne
<b>FI UW</b>	Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis
<b>Forum Praw.</b>	Forum Prawnicze
<b>GA</b>	Gazeta Administracji
<b>Gł.Adw.</b>	Głos Adwokatów

<b>Gł.Gosp.</b>	Głos Gospodarczy
<b>Gł.Prawa</b>	Głos Prawa
<b>Gł.Sąd.</b>	Głos Sądownictwa
<b>GP</b>	Gazeta Prawnicza
<b>GS</b>	Gazeta Sądowa
<b>GSiP</b>	Gazeta Sądowa i Penitencjarna
<b>GSP</b>	Gdańskie Studia Prawnicze
<b>GSP-Przeł.Orz.</b>	Gdańskie Studia Prawnicze. Przegląd Orzecznictwa
<b>GSW</b>	Gazeta Sądowa Warszawska
<b>GSW-NKZ</b>	Gazeta Sądowa Warszawska – Nowy Kodeks Zobowiązań
<b>HZNPCz</b>	Humanistyczne Zeszyty Naukowe Prawa Człowieka/ Humanistyczne Zeszyty Naukowe. Prawa Człowieka
<b>IC</b>	Izba Cywilna. Biuletyn Sądu Najwyższego
<b>IKAiR</b>	Internetowy Kwartalnik Antymonopolowy i Regulacyjny
<b>Inf.Pr.</b>	Informacja Prawnicza
<b>IPP TBSP UJ</b>	Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ
<b>KKSiP</b>	Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury
<b>Kort.Przeł.Praw.</b>	Kortowski Przegląd Prawniczy
<b>KP</b>	Kontrola Państwowa
<b>KPN</b>	Krakowski Przegląd Notarialny
<b>KPP</b>	Kwartalnik Prawa Prywatnego
<b>KSP</b>	Krakowskie Studia Prawnicze
<b>Kwartalnik AGd</b>	Kwartalnik Sądowy Apelacji Gdańskiej
<b>Kwartalnik PCiH</b>	Kwartalnik Prawa Cywilnego i Handlowego
<b>Kwartalnik PCiK</b>	Kwartalnik Prawa Cywilnego i Karnego
<b>Kwartalnik PCz.</b>	Kwartalnik o Prawach Człowieka
<b>Kwartalnik PP</b>	Kwartalnik Prawa Publicznego
<b>Kwartalnik PSE</b>	Kwartalnik Prawo-Społeczeństwo-Ekonomia
<b>M.P.H.</b>	Monitor Prawa Handlowego
<b>M.Pod.</b>	Monitor Podatkowy
<b>M.Pr.Bank.</b>	Monitor Prawa Bankowego
<b>M.Pr.Pracy</b>	Monitor Prawa Pracy
<b>Mł.Jurysta</b>	Młody Jurysta
<b>Mł.Pal.</b>	Młoda Palestra
<b>MoP</b>	Monitor Prawniczy
<b>MPHiW</b>	Miesięcznik Prawa Handlowego i Wekslowego
<b>NP</b>	Nowe Prawo
<b>N.Pal.</b>	Nowa Palestra
<b>NPC</b>	Nowy Proces Cywilny
<b>NPN</b>	Nowy Przegląd Notarialny
<b>NZS</b>	Nowe Zeszyty Samorządowe
<b>OG</b>	Orzecznictwo Gospodarcze
<b>OPSN</b>	Orzecznictwo powojenne Sądu Najwyższego w sprawach cywilnych, wybór i opracowanie W. Świącicki, Łódź 1948

- OSA-P** Opolskie Studia Administracyjno-Prawne
- OSN IPC** Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izby Pierwszej Cywilnej (dotyczące b. Królestwa Kongresowego) z lat trzynastu (1917–1929 włącznie), red. A. Słomiński, Łódź 1931
- OSN** Orzecznictwo Sądu Najwyższego (od 1945 r. do 1962 r.)
- OSNAPIUS** Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Administracyjna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych (od 1995 r. do 2002 r.)
- OSNC** Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Izba Cywilna (od 1995 r.)
- OSNCP** Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Izba Cywilna, Izba Pracy i Ubezpieczeń Społecznych (od 1963 r. do 1994 r.)
- OSNC-ZD** Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Izba Cywilna – Zbiór Dodatkowy
- OSNP** Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Pracy, Ubezpieczeń Społecznych i Spraw Publicznych (od 2003 r.)
- OSNPG** Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Biuletyn Prokuratury Generalnej
- OSP** Orzecznictwo Sądów Polskich
- OSPiKA** Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych
- OSwSG** Orzecznictwo Sądów w Sprawach Gospodarczych
- PaI.** Palestra
- PES** Problemy Egzekucji Sądowej
- PiA** Prawo i Administracja
- PiM** Prawo i Medycyna
- PiP** Państwo i Prawo
- PiS** Państwo i Społeczeństwo
- PiZS** Praca i Zabezpieczenie Społeczne
- PiŻ** Prawo i Życie
- PN AE** Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu
- PN PR** Prace Naukowe Politechniki Radomskiej
- PN UŚ** Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego
- PN** Przegląd Notarialny
- POiPPS** Przegląd Orzecznictwa i Piśmiennictwa z Zakresu Prawa Spółdzielczego
- PP** Państwo Prawne
- PPC** Polski Proces Cywilny
- PPE** Przegląd Prawa Egzekucyjnego
- PP-E** Przegląd Prawno-Ekonomiczny
- PPH** Przegląd Prawa Handlowego
- PPHZ** Problemy Prawne Handlu Zagranicznego
- PPiA** Przegląd Prawa i Administracji
- PPK** Przegląd Prawa Konstytucyjnego
- PPP** Przegląd Prawa Publicznego
- PPPM** Problemy Prawa Prywatnego Międzynarodowego
- Pr. i Pod.** Prawo i Podatki
- Pr. Adm. Kościół** Prawo – Administracja – Kościół

- Pr.Asek.** Prawo Asekuracyjne
- Pr.Bank.** Prawo Bankowe
- Pr.Gosp.** Prawo Gospodarcze
- Pr.Med.Elek.** Prawo Mediów Elektronicznych
- Pr.Rol.** Prawo Rolne
- Pr.Sp.** Prawo Spółek
- Probl.Alkohol.** Problemy Alkoholizmu
- Probl.PHZ** Problemy Prawne Handlu Zagranicznego
- Probl.PiA** Problemy Prawa i Administracji
- Probl.Praw.** Problemy Praworządności
- Probl.Pr.Przew.** Problemy Prawa Przewozowego
- Probl.UG** Problemy Ustawodawstwa Gospodarczego
- Probl.WPMEiP** Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego
- Prok. i Pr.** Prokuratura i Prawo
- Prze gl. Geod.** Przegląd Geodezyjny
- Prze gl. Legis.** Przegląd Legislacyjny
- Prze gl. Orz. Podat.** Przegląd Orzecznictwa Podatkowego
- Prze gl. Podat.** Przegląd Podatkowy
- Prze gl. Polic.** Przegląd Policyjny
- Prze gl. POŚ** Przegląd Prawa Ochrony Środowiska
- Prze gl. Pr.Pr.** Przegląd Prawa Pracy
- Prze gl. Prawn. UAM** Przegląd Prawniczy Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza
- Prze gl. Prawn. UW** Przegląd Prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego
- Prze gl. Pr.Wyzn.** Przegląd Prawa Wyznaniowego
- Prze gl. Sejm.** Przegląd Sejmowy
- Prze gl. Ubez.** Przegląd Ubezpieczeń
- Prze gl. Zw.** Przegląd Związkowy
- PS** Przegląd Sądowy
- PSiA** Przegląd Sądowy i Administracyjny
- Psych.Pol.** Psychiatria Polska
- PUG** Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego
- PUSiG** Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych
- PwD** Prawo w Działaniu
- PWS** Problemy Wymiaru Sprawiedliwości
- PZP** Prawo Zamówień Publicznych
- RAiP** Roczniki Administracji i Prawa
- Rej.** Rejent
- RiP** Rodzina i Prawo
- RNP** Roczniki Nauk Prawnych KUL
- ROiPPS** Rocznik Orzecznictwa i Piśmiennictwa z Zakresu Prawa Spółdzielczego
- ROiPPSiPSH** Rocznik Orzecznictwa i Piśmiennictwa z Zakresu Prawa Spółdzielczego i Prawa Spółek Handlowych

- Rozpr.Ubezp.** Rozprawy Ubezpieczeniowe
- RPEiS** Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
- R.Pr.** Radca Prawny
- R.Pr. ZN** Radca Prawny. Zeszyty Naukowe
- RWNPIE** Roczniki Wydziału Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL
- Rzesz.ZN** Rzeszowskie Zeszyty Naukowe. Prawo i Ekonomia
- SAiT** Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem
- SC** Studia Cywilistyczne
- SE** Studia Europejskie
- SEWr** Studia Erasmiana Wratislaviensia
- SI** Studia Iuridica
- SIA** Studia Iuridica Agraria
- SIL** Studia Iuridica Lublinensia
- SiMTK** Studia i Materiały Trybunału Konstytucyjnego
- SIS** Studia Iuridica Silesiana
- SIT** Studia Iuridica Toruniensia
- Sł.Prac.** Służba Pracownicza
- SP** Studia Prawnicze
- SP KUL** Studia Prawnicze KUL
- SP-E** Studia Prawno-Ekonomiczne
- SPiA** Studia Prawnicze i Administracyjne
- SPO** Systematyczny Przegląd Orzecznictwa. Dział Cywilny. Księgarnia L. Frommera, Kraków
- SPP** Studia Prawa Prywatnego
- SPPAiE** Studenckie Prace Prawnicze, Administratywistyczne i Ekonomiczne
- SPU** Studia Prawnoustrojowe
- ST** Samorząd Terytorialny
- St.Pr.Publ.** Studia Prawa Publicznego
- St.Pr.RiM** Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały
- St.Pr.Wyzn.** Studia z Prawa Wyznaniowego
- St.Ubezp.** Studia Ubezpieczeniowe
- SZN UMCS** Studenckie Zeszyty Naukowe Universitatis Mariae Curie-Skłodowska
- SZP** Studenckie Zeszyty Prawnicze
- SZPAiZ** Studia z Zakresu Prawa, Administracji i Zarządzania
- SZPPIPS** Studia z Zakresu Prawa Pracy i Polityki Społecznej
- TiGM** Technika i Gospodarka Morska
- TKP** Teka Komisji Prawniczej
- TPP** Transformacje Prawa Prywatnego
- TRPCz** Toruński Rocznik Praw Człowieka
- Wiad.Praw.** Wiadomości Prawnicze
- Wiad.Ubezp.** Wiadomości Ubezpieczeniowe
- Wil.Prz.Praw.** Wileński Przegląd Prawniczy

- WiR** Wynalazczość i Racjonalizacja
- WMP** Współczesna Myśl Prawnicza
- Wok.** Wokanda
- WPP** Wojskowy Przegląd Prawniczy
- WSS** Wrocławskie Studia Sądowe
- Zb.Urz.** Zbiór Urzędowy Orzeczeń Sądu Najwyższego (od 1917 r. do 1939 r.)
- ZC Lege Artis** Zeszyty Cywilistyczne Lege Artis
  - ZH-PSD** Zeszyty Historyczno-Polityczne Stronnictwa Demokratycznego
  - ZN AE** Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej (w Krakowie, Katowicach lub Poznaniu)
  - ZN BWST** Zeszyty Naukowe Beskidzkiej Wyższej Szkoły Turystyki w Żywcu
  - ZN IBPS** Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego
  - ZN PB** Zeszyty Naukowe Politechniki Białostockiej. Ekonomia i Zarządzanie
  - ZN PG** Zeszyty Naukowe Politechniki Gdańskiej. Ekonomia
  - ZN PGiH** Zeszyty Naukowe Prawa Gospodarczego i Handlowego
  - ZN PWSZ** Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy
    - ZN SA** Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego
  - ZN TDUJ** Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego. Nauki Społeczne
    - ZN UE** Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie
    - ZN UG** Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego
    - ZN UJ** Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego
    - ZN UŁ** Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego
  - ZN UMK** Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Prawo
  - ZN UP-H** Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach
    - ZN URz** Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego
    - ZN USz** Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego
    - ZN UWr** Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego
  - ZN WA-P** Zeszyty Naukowe, Wydział Administracyjno-Prawny, Akademia Polonia w Częstochowie
- ZN WPiEWSH-P** Zeszyty Naukowe Wydziału Prawa i Ekonomii Wyższej Szkoły Humanistyczno-Przyrodniczej w Sandomierzu
  - ZN WSE** Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomicznej
- ZN WSHiP** Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Handlu i Prawa im. Ryszarda Łazarskiego
- ZN WSiZiA** Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki, Zarządzania i Administracji
  - ZN WSiZiP** Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Zarządzania i Prawa
- ZN WZG WSH** Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania Górnośląskiej WSH
  - ZPAMS** Zeszyty Problemowo-Analityczne Ministerstwa Sprawiedliwości
  - ZP BAS** Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych



- ZPBSiEKS** Zeszyty Prawnicze Biura Studiów i Ekspertyz Kancelarii Sejmu
- ZP TBSP UJ** Zeszyty Prawnicze Towarzystwa Biblioteki Słuchaczy  
Prawa UJ
- ZP UKSW** Zeszyty Prawnicze Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego
- ZP WSEiA** Zeszyty Prawnicze Wyższej Szkoły Ekonomii i Administracji
- ZS KNWPIA UAM** Zeszyt Studencki Kół Naukowych Wydziału Prawa i Administracji UAM

# PRZEDMOWA

## I.

Prawo procesowe cywilne jest częścią prawa publicznego, a więc prawa uwzględniającego interes ogółu, regulującego stosunki społeczne z punktu widzenia interesu wspólnego. Jego akces do prawa publicznego jest jednak swoisty, służy ono bowiem także – a nierzadko ten cel ma charakter pierwszorzędny – ochronie i realizacji norm prawa prywatnego. Obecność w prawie procesowym cywilnym pierwiastków prywatnoprawnych, a niekiedy klasycznych instytucji prawa prywatnego (uznanie, ugoda, potrącenie itd.), jest zatem całkiem naturalna. Różny bywa także rozkład elementów inkwizycyjno-śledczych i elementów kontradiktoryjnych, czyli stopień tzw. publiczności procesu, jednak proces jako całość oraz wszystkie jego instytucje i urzędnicy zawsze, mimo niekiedy teleologicznej niejednorodności, mają charakter *iuris publici*. Odgrywa to istotną rolę przy opisie, objaśnianiu i stosowaniu tych instytucji, a także przy wykładni i rozstrzyganiu powstających w praktyce problemów jurydycznych (prawnop procesowych). Niebagatelne znaczenie mają także aspekty historyczne, a więc sięganie wstecz, do źródeł poszczególnych instytucji, rozpoznawanie celów i przyczyn powodujących ich powstanie, ustalanie roli, jaką odgrywały, oraz śledzenie faz rozwoju, któremu podlegały.

Źródeł prawa procesowego cywilnego w jego nowożytnym, współczesnym kształcie należy poszukiwać u zarania wieku XIX. W ślad za kodeksami cywilnymi – Kodeksem Napoleona z 1804 r., kodeksem cywilnym austriackim z 1811 r. oraz kodeksem cywilnym niemieckim z 1896 r. – zaczęły powstawać kodeksy postępowania cywilnego wypełnione normami gwarantującymi skuteczną realizację praw prywatnych. W wyniku uwarunkowań historycznych na ziemiach polskich obowiązywało kilka porządków procesowych, narzuconych przez zaborców, osadzonych na wspólnych fundamentach, ale różniących się co do zasad i poszczególnych rozwiązań normatywnych. Odmienności wynikały z wielu przyczyn: z różnic w organizacji sądownictwa, z tradycji, z decyzji imperatora oraz z dorobku doktrynalnego.

O charakterze porządku procesowego zasadniczo zawsze decydowały dwa kryteria: balans między elementami kontradiktoryjności i inkwizycyjności oraz osnowa (typ) środków zaskarżenia. Spoglądając wstecz, na ostatnie stulecie, można stwierdzić, że w państwach demokratycznych kształtujących społeczeństwo obywatelskie oraz edukujące je w poczuciu odpowiedzialności za własne działania proces sądowy odznaczał się przewagą elementów kontradiktoryjności (sporności), natomiast elementy zasady śledczej dominowały w państwach totalitarnych lub autorytarnych albo tych, w których z innych powodów zaznaczała się omnipotencja państwa. Linie podziału między systemami środków zaskarżenia

wyznaczały natomiast uznawane koncepcje doktrynalne, mające także silne zakotwiczenie terytorialne; w krajach germańskich i pozostających pod ich wpływem funkcjonował system rewizyjny, natomiast we Francji i krajach, w których zadołował się Kodeks Napoleona, obowiązywał system kasacyjny.

## II.

W Polsce roku 1918, na progu II Rzeczypospolitej, obowiązywały odziedziczone po zaborcach cztery systemy postępowania sądowego w sprawach cywilnych.

Rosyjska ustawa postępowania cywilnego z dnia 20 listopada 1864 r. (tom XVI cz. I Zводу Praw), przesycona pierwiastkiem prawa francuskiego, obejmowała postępowanie w sprawach spornych i niespornych, łącząc harmonijnie zasadę kontradiktoryjności z elementami instrukcyjności, w zakresie środków odwoławczych przewidując apelację oraz kasację, funkcjonującą jako środek nadzwyczajny, obok restytucji i tzw. opozycji trzeciego. Procedura rosyjska, mająca moc na terenie Królestwa Polskiego od 1875 r., czerpała wiele rozwiązań instytucjonalnych z francuskiego kodeksu postępowania cywilnego z 1806 r., obowiązującego na ziemiach polskich od 1808 r. wraz z Kodeksem Napoleona.

Na obszarze zaboru pruskiego obowiązywała ustawa o postępowaniu cywilnym z dnia 30 stycznia 1877 r., normująca zarówno postępowanie w sprawach spornych, jak i w sprawach egzekucyjnych (z wyjątkiem zarządu przymusowego i licytacji nieruchomości), a ze spraw niespornych tylko sprawy o ubezwłasnowolnienie oraz tzw. postępowanie wywoławcze. Procesem rządziła niepodzielnie zasada kontradiktoryjności, praktycznie bez jakichkolwiek koncesji na rzecz zasady inkwizycyjności. Środkiem przeciwko orzeczeniom było odwołanie oraz rewizja przysługująca od wyroków sądów apelacyjnych.

Aktem prawnym regulującym postępowanie cywilne na terenie zaboru austriackiego była ustawa o postępowaniu sądowym w cywilnych sprawach spornych z dnia 1 sierpnia 1895 r., tzw. procedura kleinowska<sup>1</sup>, obowiązująca od dnia 1 stycznia 1898 r. Towarzyszyła jej ustawa ustrojowa z dnia 1 sierpnia 1895 r. o wykonywaniu sądownictwa i właściwości sądów zwyczajnych w sprawach cywilnych, zwana „Normą Jurysdykcyjną”, zawierająca także przepisy dotyczące spraw niespornych, zwłaszcza z zakresu właściwości sądów. Procedurze „kleinowskiej” przyświecała myśl, że proces cywilny służy nie tylko prywatnym interesom stron, ale również dobru ogólnemu (publicznemu), toteż zasada kontradiktoryjności korygowana była w dużym stopniu elementami instrukcyjnymi. Osnowę systemu zaskarżania orzeczeń w procedurze austriackiej stanowiło odwołanie, przysługujące od wyroków sądów pierwszej instancji, oraz rewizja od wyroków sądów odwoławczych, uzupełniane rekuresem i zażaleniem.

Czwartym systemem postępowania cywilnego, mającym niewielkie znaczenie, była wywodząca się ze źródeł germańskich procedura węgierska, obowiązująca szczątkowo na terenach Spiszu i Orawy.

---

<sup>1</sup> Od nazwiska Franciszka Kleina, profesora Uniwersytetu Wiedeńskiego, rzecznika i orędownika reformy postępowania cywilnego.

Z chwilą odzyskania niepodległości, najszybciej, jak to było możliwe, przystąpiono do prac unifikacyjnych mających na celu ustalenie zasad, a następnie stworzenie jednolitej polskiej procedury cywilnej. Równoległe toczyły się dyskusje nad modelem ustroju sądów, zakończone dość szybko, przynajmniej co do pryncypiów, z chwilą uchwalenia Konstytucji Marcowej.

Zaczątek prac nad kodyfikacją polskiego prawa procesowego cywilnego stanowi powołanie w 1917 r. komisji prawa cywilnego pod przewodnictwem Jana Jakuba Litauera, grupującej najwybitniejszych prawników warszawskich, sędziów i adwokatów. Komisja przygotowała „Główne zasady polskiej procedury cywilnej”, które stały się przedmiotem krytycznej analizy dokonanej w 1918 r. przez tzw. podkomisję krakowską działającą pod przewodnictwem wybitnego procesualisty Franciszka Ksawerego Fiericha.

W dniu 10 listopada 1919 r. odbyło się pierwsze posiedzenie Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej, której prezydentem został właśnie Franciszek Ksawery Fierich. W jej ramach wyłoniono sekcję dla postępowania sądowego cywilnego, podzieloną na komitety: krakowski, warszawski i poznański. Przed twórcami kodeksu stało nie tylko trudne zadanie zaprojektowania nowoczesnego, oryginalnego, spójnego i użytecznego aktu prawnego, ale także, wcale nie łatwiejsze, zadanie znalezienia rozwiązań godzących występujące w poszczególnych rejonach Polski różnice, zakorzenione mocno w mentalności, utrwalone obyczajem oraz wieloletnią praktyką sądową i adwokacką. Rzeczą kodyfikatorów było również wypracowanie kompromisów doktrynalnych, gdyż na skutek rozbiorów różnymi drogami poszła także polska nauka procesu cywilnego.

W 1926 r., na podstawie referatów i koreferatów przygotowanych przez członków sekcji, komitet redakcyjny przygotował projekt kodeksu postępowania cywilnego, poprawiany i uzupełniany wielokrotnie, jak też poddawany szerokiemu osądowi środowisk prawniczych, zwłaszcza sądów oraz izb adwokackich. Projekt bazował na kodeksach państw zaborczych, czerpiąc z nich rozwiązania osadzone na utrwalonych praktyką ponadczasowych konstrukcjach prawnodogmatycznych, uznane za optymalne dla jednolitego prawa niepodległej Polski. Sięgano także do unormowań innych państw europejskich, a w szczególności do bardzo nowoczesnych w owym czasie kodeksów postępowania cywilnego kantonów Konfederacji Szwajcarskiej – Berno i Zurych.

W dniu 21 grudnia 1929 r. Komisja Kodyfikacyjna przedstawiła oficjalny projekt kodeksu z uzasadnieniem, po czym Prezydent Rzeczypospolitej nadał mu kształt rozporządzenia, wydanego w dniu 29 listopada 1930 r. (Dz.U. Nr 83, poz. 652), które weszło w życie z dniem 1 stycznia 1933 r.<sup>2</sup> Kodeks z 1930 r. – dzięki wielkiemu wkładowi Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej oraz doktryny – okazał się dziełem wybitnym, aktem prawnym spójnym, nowoczesnym, oryginalnym i użytecznym.

<sup>2</sup> Obwieszczeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 grudnia 1932 r. (Dz.U. Nr 112, poz. 934) ogłoszony został jednolity tekst kodeksu postępowania cywilnego, łączący rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 listopada 1930 r. z rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1932 r., obejmującym prawo o sądowym postępowaniu egzekucyjnym (Dz.U. Nr 93, poz. 803).

### III.

Jest oczywiste, że po drugiej wojnie światowej, po przełomie ustrojowym dokonanym w latach 40. ubiegłego stulecia, kodeks postępowania cywilnego z 1930 r. nie mógł się „utrzymać”. Raził nowe władze nie tylko „złym pochodzeniem”, ale przede wszystkim – jak podnoszono – nie był w stanie realizować „podstawowych założeń Konstytucji PRL w dziedzinie procesu cywilnego”. Nie mógł być również „skutecznym orężem w umacnianiu praworządności ludowej, ochrony własności społecznej i praw obywateli”. Podkreślano, że jakkolwiek nowelizacje przybliżyły przedwojenny kodeks do „nowych potrzeb”, to jednak społeczeństwo wciąż oczekiwało na unormowanie procesu typu socjalistycznego. Trzeba przy tym pamiętać, że inne ważne akty prawne ustanowione w okresie międzywojennym, w tym kodeks handlowy, pozostały w porządku prawnym tylko dlatego, że w „nowej rzeczywistości” miały zupełnie marginesowe znaczenie albo nie miały go w ogóle.

Na gruncie krytyki starego kodeksu wyrosło także nowe spojrzenie na funkcje i cele procesu cywilnego. Nauka zaczęła upowszechniać i stale powtarzać marksistowską tezę, że postępowanie cywilne pełni rolę służebną wobec prawa materialnego i służy wyłącznie realizacji jego norm. Tym samym wykazywano – i o to chodziło w tej tezie – że również prawo procesowe jest ściśle związane ze stosunkami produkcyjnymi i społecznymi.

Zapowiedzią nowego kodeksu postępowania cywilnego – wtedy jeszcze nieplanowanego – była reforma dokonana w lipcu 1950 r., a następnie w kwietniu 1953 r.<sup>3</sup> Jakkolwiek z punktu widzenia legislacyjnego chodziło tylko o nowelizację kodeksu z 1930 r., to doszło do gruntownej przebudowy systemu prawa procesowego, gdyż dogłębnym zmianom o charakterze ustrojowym (nowa struktura sądów, dwuinstancyjność, likwidacja wydziałów handlowych, wprowadzenie ławników, udział prokuratora w postępowaniu cywilnym) towarzyszyło także przewartościowanie naczelnych zasad procesu. Pożegnanie z pryncypiami procesu nie było oczywiście możliwe, zatem usiłowano starym zasadom nadać nową, „socjalistyczną” treść.

W sposób drastyczny nadwątlono zasadę dyspozycyjności; zasadę bezwzględną, stanowiącą refleks i atrybut autonomii praw prywatnych, oznaczającą, że sędzia może brać pod rozwagę tylko ten wycinek rzeczywistości, który zostanie mu przez powoda podany. W ujęciu ówczesnej nauki, czerpiącej bezkrytycznie z doświadczeń radzieckich, zasada dyspozycyjności – łączona ściśle z zasadą oficjalności – polegała na możliwości realizacji praw przysługujących stronie tylko w sposób zgodny z interesami socjalizmu; w razie konfliktu państwo, czyli sąd, miało prawo, a nawet obowiązek, interweniować. Prawo strony do wszczęcia procesu zostało ograniczone uprawnieniem prokuratora do wytoczenia powództwa w każdej sprawie, a związanie żądaniem powoda wyłączono w tych sytuacjach, w których w grę wchodziła ochrona mienia społecznego. Jednocześnie poddano szerszej kontroli sądu procesowe akty dyspozycyjne stron,

---

<sup>3</sup> Ustawa z dnia 20 lipca 1950 r. o zmianie przepisów postępowania w sprawach cywilnych (Dz.U. Nr 38, poz. 349) oraz dekret z dnia 23 kwietnia 1953 r. o zmianie niektórych przepisów postępowania w sprawach cywilnych (Dz.U. Nr 23, poz. 90).

takie jak cofnięcie pozwu, uznanie powództwa itd., oraz wyposażono prokuratora w prawo zaskarżania orzeczeń, niezależnie od tego, czy wytoczył powództwo i czy chciał tego strony.

Dotkliwy cios zadano także kontradiktoryjności przez ustanowienie zasady prawdy obiektywnej. Tę właśnie zasadę wyróżniano jako nadrzędną, przenikającą wszystkie normy i instytucje prawa procesowego. Wiele przepisów kodeksu dostosowano do jej wymagań, a sąd obciążono obowiązkami niespotykanymi w żadnym innym modelu procesu cywilnego. Do wypaczenia procesu przyczyniła się także zasada ochrony własności społecznej, kryjąca się za dogmatem prawdy obiektywnej i osadzona mocno na fundamentach ustroju socjalistycznego (art. 8 i 48 Konstytucji PRL); przez wyraźne faworyzowanie jednostek gospodarki uspołecznionej doprowadziła m.in. do zachwiania nienaruszalnej zasady równouprawnienia stron.

Reforma prawa procesowego cywilnego dokonana w latach 50. nie zakończyła dzieła przebudowy. Kilka istotnych zmian wniosła jeszcze ustawa z 1962 r.<sup>4</sup>, ale był to już tylko krok do uchwalenia nowego kodeksu postępowania cywilnego, który stanowił zwieńczenie i podsumowanie dotychczasowych dokonań.

#### IV.

Kodeks postępowania cywilnego z dnia 17 czerwca 1964 r.<sup>5</sup>, obowiązujący do dzisiaj, był produktem konkretnej epoki, więc przyjęte w nim rozwiązania nie mogą dziwić ani zaskakiwać, zwłaszcza że związki między kształtem procesu a ustrojem państwa są naturalne i oczywiste. Wszystkie zasady oraz innowacje zaszczerpione do polskiego postępowania cywilnego w latach 50. zostały uwzględnione, w wielu wypadkach w rozwiniętej i usystematyzowanej formie, w innych jednak złagodzone lub stępione. Szczególnie widoczne było zawłaszczenie pola aktywności stron przez ograniczenie ich inicjatywy i samostanowienia o własnych interesach. Obciążając sąd obowiązkami, którym nie był w stanie podoleć, stwarzano iluzję, że jedyna droga dojścia do sprawiedliwości wiedzie przez prawdę, która jest obiektywna i poznawalna, a jedynym strażnikiem na tej drodze jest państwo, sąd.

Tak czy inaczej, nowy kodeks – osadzony na szkieletach kodeksu z 1930 r. i wzorowany na jego założeniach – prezentował wysoki poziom legislacyjny i normatywny; był owocem wielu lat pracy wybitnych specjalistów z dziedziny prawa postępowania cywilnego<sup>6</sup>, a następnie licznych, zazwyczaj pozytywnych testów podejmowanych w codziennej praktyce sądowej. Był dziełem integralnym i spójnym, dobrze znoszącym tradycyjne zabiegi wykładni, podatnym na zmiany i gotowym do wzięcia na swe barki nowych – prawnych i pozaprawnych – zjawisk współczesności.

Oczywiście, lata 1989 i 1990 – postanowienia Okrągłego Stołu oraz radykalne przekształcenie wizji ustroju państwa i sądów oraz pojmowania funkcji procesu

<sup>4</sup> Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o zmianie przepisów postępowania w sprawach cywilnych (Dz.U. Nr 10, poz. 46).

<sup>5</sup> Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. Nr 43, poz. 296).

<sup>6</sup> Publicznie ogłoszono trzy projekty nowego kodeksu postępowania cywilnego – z 1955, 1960 i 1964 r.

– przyniosły przełom i wymusiły wiele zmian. Były one jednak podejmowane rozważnie, z namysłem, w sposób stroniący od radykalizmu, z intencją ocalenia tego, co dobre i skuteczne. Zdawano sobie sprawę, że prawo procesowe cywilne ma dużą bezwładność, w związku z czym nie poddaje się zmianom nazbyt śmiałym i nowatorskim; sprzężone silnie z interesami prywatnymi obywateli wymaga uwzględniania także świadomości społecznej, wpływając na nią wprawdzie, ale nie wyprzedzając jej zbyt raptownie.

Pierwszym krokiem na drodze odnowy kodeksu postępowania cywilnego i przystosowania go do nowej rzeczywistości była ustawa z dnia 13 lipca 1990 r.<sup>7</sup>, która przez wyeliminowanie przepisów faworyzujących jednostki gospodarki uspołecznionej doprowadziła do zrównania podmiotów występujących w procesie. W ten sposób polski proces cywilny stosunkowo łatwo pożegnał się z zasadą ochrony własności społecznej, a wzmocnieniu uległa zasada równoprawnienia stron.

Kolejny ważny krok został uczyniony ustawą z dnia 1 marca 1996 r.<sup>8</sup> Tym razem doszło do wyraźnego wyłomu w zasadzie prawdy obiektywnej oraz ożywienia zasady kontradycyjności i dyspozycyjności. Okazało się jednak, że dogmat „prawdy obiektywnej” jest tak mocno wdrukowany w świadomość społeczną oraz w sposób tak bardzo skomplikowany zaszyfrowany w przepisach kodeksu, że po kilku latach konieczne stały się dalsze zmiany w tym zakresie. Poza tym, i to był także bardzo istotny efekt noweli z 1996 r., zniesiono dwuinstancyjność oraz towarzyszącą jej rewizję nadzwyczajną, wprowadzając system trójinstancyjny, oparty na apelacji tzw. pełnej oraz kasacji. I w tym wypadku wyszło na jaw, że model kasacji, kopiujący bezkrytycznie kasację przedwojenną, będzie wymagał w przyszłości istotnych korekt.

Kierunek zmian wytyczony w 1996 r. został podtrzymany w ustawie z dnia 24 maja 2000 r.<sup>9</sup>, która umocniła zasadę szybkości (sprawności) postępowania oraz zasadę koncentracji materiału dowodowego, jak też nadała bardziej wyraźny profil kasacji, która przez pewien czas zawisała między konstrukcją zwyczajnego i nadzwyczajnego środka odwoławczego.

Kolejny etap zmian kodeksu postępowania cywilnego wyznaczyła ustawa z dnia 2 lipca 2004 r.<sup>10</sup>, przewidująca wyłączenie możliwości orzekania przez sąd o roszczeniach stron z urzędu. Duże znaczenie miały również zmiany „oczyszczające” kodeks z reliktywów zasady prawdy obiektywnej, polegające na wyeliminowaniu tych unormowań, które nie zostały usunięte wcześniej, przy

---

<sup>7</sup> Ustawa z dnia 13 lipca 1990 r. o powołaniu sądów apelacyjnych oraz o zmianie ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych, Kodeks postępowania cywilnego, Kodeks postępowania karnego, o Sądzie Najwyższym, o Naczelnym Sądzie Administracyjnym i o Krajowej Radzie Sądownictwa (Dz.U. Nr 53, poz. 306).

<sup>8</sup> Ustawa z dnia 1 marca 1996 r. o zmianie Kodeksu postępowania cywilnego, rozporządzeń Prezydenta Rzeczypospolitej – Prawo upadłościowe i Prawo o postępowaniu układowym, Kodeksu postępowania administracyjnego, ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 43, poz. 189).

<sup>9</sup> Ustawa z dnia 24 maja 2000 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego, ustawy o zastawie rejestrowym i rejestrze zastawów, ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych oraz ustawy o komornikach sądowych i egzekucji (Dz.U. Nr 48, poz. 554 ze zm.).

<sup>10</sup> Ustawa z dnia 2 lipca 2004 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 172, poz. 1804).

okazji nowelizacji z 1996 i 2000 r. Bardzo istotna była ustawa z dnia 22 grudnia 2004 r.<sup>11</sup>, reformująca kasację w kierunku wyznaczanym przez jej prawno-dogmatyczny wzorzec nadzwyczajnego środka zaskarżenia przysługującego od prawomocnych orzeczeń sądu drugiej instancji – kasację zastąpiono wówczas skargą kasacyjną – oraz wprowadzającą do polskiego procesu cywilnego skargę o stwierdzenie niezgodności prawomocnego orzeczenia z prawem.

Ostatnimi poważnymi, przemyślanymi i dobrze zaplanowanymi zabiegami legislacyjnymi przystosowującymi kodeks z 1964 r. do wymagań współczesności i zachodzących przemian były – obok doraźnych zmian przystosowujących do wymagań regulacji europejskich – ustawy z lat 2005–2008, reformujące gruntownie przepisy o sędzię polubownym<sup>12</sup> oraz o międzynarodowym postępowaniu cywilnym<sup>13</sup>, a także ustawa wprowadzająca instytucję mediacji<sup>14</sup>. Projekty wszystkich omówionych zmian przygotowała, poddała dyskusji i rekomendowała ustawodawcy Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego, kierowana przez Zbigniewa Radwańskiego, a następnie przez Tadeusza Erecińskiego.

Kolejnym krokiem, nieodzownym, bo wymuszonym ogólną sytuacją normatywną, ale wspieranym zarazem spójną ideą doktrynalną oraz jasno sformułowanymi oczekiwaniami praktyki, było przystąpienie do prac nad nowym – nowym i nowoczesnym, wchodzącym głęboko w XXI wiek – kodeksem postępowania cywilnego<sup>15</sup>. Prace nad nim zostały jednak przerwane w połowie grudnia 2015 r. wraz z likwidacją Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego; dzieło zmian doraźnych trafiło w ręce sędziów – urzędników Ministerstwa Sprawiedliwości, a racje pozaprawne zmarginalizowały dialog społeczny i naukowy oraz kompetencje merytoryczne<sup>16</sup>.

Obydwa kodeksy, z 1930 r. i z 1964 r., mimo pewnych różnic – w niektórych okresach narastających, a w innych malejących – mają tego samego „procesowego ducha”. Wyrastają ze wspólnych lub bliskich sobie korzeni i choć kodeks powojenny starał się nadać starym, naczelnym zasadom procesowym „nową” treść, to w gruncie rzeczy – po zrzuceniu z niego w latach 90. tej powłoki – okazał się w swych zrębach kodeksem nowoczesnym, pozwalającym zbliżyć postępowanie cywilne do klasycznego, demokratycznego modelu liberalnego, upatrującego główną funkcję sądów, stanowiących element monteskiuszowskiego podziału władz, w ochronie praw obywateli wyposażonych w oręż umożliwiający im wolne, zależne tylko od ich autonomicznych decyzji, dochodzenie swoich praw, ale zarazem czynieniu ich współodpowiedzialnymi za wynik procesu.

<sup>11</sup> Ustawa z dnia 22 grudnia 2004 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. z 2005 r. Nr 13, poz. 98).

<sup>12</sup> Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. Nr 178, poz. 1478).

<sup>13</sup> Ustawa z dnia 5 grudnia 2008 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 234, poz. 1571).

<sup>14</sup> Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 172, poz. 1438).

<sup>15</sup> Por. T. Ereciński, *O potrzebie nowego kodeksu postępowania cywilnego*, PiP 2004/4, s. 3; W. Broniewicz, *Czy potrzebny jest nowy kodeks postępowania cywilnego*, PiP 2004/4, s. 11; K. Weitz, *Czy nowa kodyfikacja postępowania cywilnego?*, PiP 2007/3, s. 13

<sup>16</sup> Skutki tego posunięcia pouczająco ilustruje tzw. duża zmiana kodeksu postępowania cywilnego z 2019 r. (ustawa z dnia 4 lipca 2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. poz. 1469).



## V.

W obu kodeksach znalazło się wiele konstrukcji stworzonych i przetestowanych w ustawodawstwie francuskim, niemieckim i austriackim, funkcjonującym w wolnej Polsce także w ramach prawa dzielnicowego. Z tego względu w znacznym stopniu ocalał i zachował aktualność bogaty dorobek myśli prawniczej z przełomu wieku XIX i XX oraz z okresu międzywojennego, a także z czasów powojennych poprzedzających wejście w życie kodeksu postępowania cywilnego. To samo dotyczy orzecznictwa Sądu Najwyższego, który powstał już w dniu 1 września 1917 r. i od razu rozpoczął swą działalność judykacyjną. Liczne instytucje stanowiące element prawa dzielnicowego obowiązującego w Polsce przed wojną oraz rozmaite – powstające przy ich stosowaniu – „procesowe przypadki” stały się zatem przedmiotem rozstrzygnięć także polskiego Sądu Najwyższego. Wiele z nich zachowało aktualność, a zwłaszcza te, które dotyczą instytucji recypowanych do kodeksu postępowania cywilnego z 1964 r. lub przeniesionych do niego dopiero w latach 90. ubiegłego stulecia, po demokratycznym przełomie ustrojowym. Orzeczenia te są wciąż chętnie wykorzystywane w praktyce sądowej oraz w nauce, co dotyczy także pozycji piśmiennictwa, aktualnych do dzisiaj lub mających z przepisami kodeksu ścisły związek.

Dorobek piśmienniczy i orzeczniczy łączący się z kodeksem postępowania cywilnego, pochodzący z wieku XIX oraz z okresu międzywojennego, jest rozproszony, nierzadko zapoznany, ale zawsze trudno dostępny dla współczesnego „zwykłego” prawnika, który chce dotrzeć do poszukiwanej lub oczekiwanej pozycji szybko i bez większego mozółu. Dawne publikacje prawnicze wielokrotnie miały charakter nieregularny, a nakłady były niewielkie, przy czym wiele egzemplarzy i roczników bibliotecznych zaginęło bezpowrotnie w pożodze wojennej. Dotyczy to zarówno bibliografii Karola Estreichera (starszego)<sup>17</sup>, także w wersji elektronicznej<sup>18</sup>, jak i polskiej bibliografii prawniczej XIX i XX wieku Adolfa Suligowskiego, obu sporządzonych na wysokim poziomie naukowym, ale jednak mało przydatnych z praktycznego punktu widzenia. Owszem, sporadycznie ukazywały się takie, ale miały charakter efemeryczny i fragmentaryczny. Przykładem z dziedziny prawa procesowego cywilnego mogą być zbiory orzecznictwa opracowane przez Adama Słomińskiego<sup>19</sup> lub Bronisława Fellerę<sup>20</sup>. Przez pewien czas w formie wymiennokartkowej prowadzono „Bibliotekę Orzecznictwa” (red. działu cywilnego Tadeusz H. Godłowski) oraz „Systematyczny Przegląd Orzecznictwa” (red. Ignacy Rosenblüth). Interesującą inicjatywą był wychodzący od stycznia 1938 r. miesięcznik „Prasa Prawnicza” (red. Adam Daniel Szczygielski), mający na celu przegląd wszystkich ukazujących się wówczas periodyków prawniczych, których wychodziło ok. 50.

<sup>17</sup> Karol Estreicher, *Bibliografia polska*, wydawana od 1872 r. Dzieło kontynuowali: syn Stanisław i wnuk Karol (do 1951 r.).

<sup>18</sup> <https://www.estreicher.uj.edu.pl/home/>.

<sup>19</sup> *Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izby Pierwszej Cywilnej, dotyczące b. Królestwa Kongresowego, z lat trzynastu – 1917–1929 włącznie*, Łódź 1931.

<sup>20</sup> *Kodeks postępowania cywilnego z orzecznictwem Sądu Najwyższego i Sądów Apelacyjnych, nowymi ustawami, okólnikami i rozporządzeniami Min. Sprawiedliwości, Komunikacji oraz Skarbu z 1937 r. na 926 stronach*, Warszawa 1937 (kolejne wydania w 1938 i 1939 r.).

Okres powojenny jest opracowany dużo lepiej i dokładniej, głównie dzięki *Polskiej Bibliografii Prawniczej*, wydawanej przez Instytut Nauk Prawnych PAN od 1965 r., a także *Bibliografii prawa i postępowania cywilnego* Zbigniewa Trybulskiego, obejmującej lata 1945–1981, oraz – będącej jej kontynuacją, mniej jednak dokładną – *Bibliografii prawa i postępowania cywilnego* Alfreda Goli i Tadeusza Żyznowskiego, obejmującej lata 1982–1990. Opracowania te to klasyczne opracowania bibliograficzne oparte na metodzie podmiotowo-przedmiotowej, która zapewnia względną rzetelność oraz odnalezienie pozycji znanych, ale nie ułatwia poszukiwania pozycji nieznanymi, według kryterium bardziej szczegółowego niż szeroko określany „przedmiot”. Z tego względu w praktyce prawniczej bardzo przydatne i łatwe w użyciu są opracowania bibliograficzne osadzone na podstawie i strukturze kodeksu, ułożone i posegregowane według jego artykułów (paragrafów, ustępów). W swoim czasie dużym powodzeniem cieszyły się opracowania Witolda Święcickiego (*Orzecznictwo powojenne Sądu Najwyższego w sprawach cywilnych*, Łódź 1948), Kazimierza Lipińskiego (*Kodeks postępowania cywilnego z orzecznictwem okresu powojennego i komentarzem*, Warszawa 1957 i 1961), Kazimierza Lipińskiego i Janusza Pietrzykowskiego (*Kodeks postępowania niespornego*, Warszawa 1959) oraz Jana Krajewskiego i Kazimierza Piaseckiego (*Kodeks postępowania cywilnego. Tekst, orzecznictwo, piśmiennictwo*, Warszawa 1968 i 1977). W latach 90. ubiegłego wieku ukazały się podobne, dużo obszerniejsze zbiory Jacka Gudowskiego (*Kodeks postępowania cywilnego. Tekst, orzecznictwo, piśmiennictwo*, Warszawa 1998, następnie w formie wymiennokartkowej, Warszawa 1999–2011).

Oddawany teraz w ręce P.T. Czytelników tom jest także takim opracowaniem, wychodzącym naprzeciw oczekiwaniom praktyki, wypełniającym istotną lukę wydawniczą oraz stanowiącym remedium na niedostatki współczesnych publikacji. Wydawnictwo Wolters Kluwer zdecydowało się wydać w formie książkowej oraz elektronicznej moje zbiory bibliograficzne dotyczące kodeksu cywilnego, kodeksu postępowania cywilnego oraz kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, gromadzone od 40 lat, najpierw w formie tradycyjnej, a od 29 lat w formie elektronicznej, obejmujące obecnie – w dziedzinie prawa cywilnego – ok. 70 000 pozycji, w tym ponad 30 000 orzeczeń Sądu Najwyższego oraz grubo ponad 30 000 pozycji piśmiennictwa. Zbiór obejmuje ponad 15 000 orzeczeń i ok. 12 000 pozycji piśmiennictwa dotyczących kodeksu postępowania cywilnego albo wiążących się z nim ściśle lub pośrednio. Pozycje piśmiennicze obejmują okres od 1830 r., a orzeczenia Sądu Najwyższego od 1918 r. – wszystkie znajdują się w pięciu tomach pt. *Kodeks postępowania cywilnego – orzecznictwo, piśmiennictwo*. Całość opatruje znak „GUDI-LEX”, noszony przez moje zbiory od chwili ich powstania.

Obecna edycja – dotycząca kodeksu postępowania cywilnego – stanowi kontynuację rozpoczętego w 2018 r. cyklu „GUDI-LEX”, zainicjowanego opracowaniem orzecznictwa i piśmiennictwa do kodeksu cywilnego (4 tomy, 5 woluminów).

# CO TO JEST GUDI-LEX I JAK Z NIEGO KORZYSTAĆ

## Orzecznictwo

1. GUDI-LEX zawiera wszystkie orzeczenia Sądu Najwyższego dotyczące kodeksu postępowania cywilnego wydane w okresie od 1918 do 2019 r., drukowane, a więc publikowane „na papierze”, w zbiorach orzecznictwa, czasopiśmie i innych periodykach, a także we wszelkich opracowaniach wydawanych okazjonalnie lub nieregularnie.

Stosunkowo duży segment zbioru stanowią orzeczenia niepublikowane. Są to orzeczenia najnowsze, które nie doczekały się jeszcze publikacji, albo takie, które nigdy – z różnych powodów – nie zostały w ten sposób upowszechnione. W tej grupie są też orzeczenia uznane za ważne, istotne lub z innych powodów godne druku. Jest to wybór autorski, nieunikniony w czasach, gdy „zalew” orzeczeń ukazujących się w obiegu powszechnym osiągnął już rozmiary, których ogarnąć niepodobna. Należy pamiętać, że Sąd Najwyższy wydaje rocznie tysiące orzeczeń – o różnej wadze jurydycznej i społecznej, także błahych i powtarzających się – zatem ich publikowanie bez ograniczeń jest pozbawione sensu; zamiast dotarcia do poszukiwanej informacji, szczegółowej lub znajdującej względny stopień uogólnienia czytelnicy są przytłoczeni nadmiarem informacji bez jakiegokolwiek nośności merytorycznej. Rozumna i kompetentna selekcja zapobiega niekontrolowanemu rozrostowi publikacji oraz ułatwia rozpoznanie tego, co istotne i ważne.

Sprzyja temu także wyróżnianie przy użyciu stosownego ideogramu poszczególnych orzeczeń według kryteriów:

bardzo ważne – !!!

ważne – !!

warte uwagi – !

Czytelnik, rzucając okiem, rychło wyłowi orzeczenia, którym należy poświęcić szczególną uwagę. I w tym wypadku ta swoista waloryzacja orzeczeń jest dziełem autorskim; wyróżnienie konkretnego orzeczenia nie oznacza jednak, że inne są mniej ważne lub nawet nieważne. Ostateczna kwalifikacja należy do Czytelnika, który zazwyczaj wie, czego poszukuje i co ma dla niego znaczenie.

2. Orzeczenia przypisane są do poszczególnych artykułów kodeksu, przy czym łącznikiem podstawowym jest brzmienie (temat) tezy orzeczenia. Orzeczenia wiążące się ściśle z kilkoma artykułami zostały umieszczone pod każdym z nich; tezy sformułowane w punktach – jeżeli było to możliwe i uzasadnione

– rozdzielono, inne powtórzono we właściwym miejscu. Chroni to Czytelnika przed uciążliwym systemem odsyłaczy tekstowych.

Orzeczenia przepisane do poszczególnych artykułów ułożono w porządku chronologicznym, według daty wydania. W niektórych przypadkach – dla przejrzystości i wygody Czytelnika – w ramach konkretnego artykułu orzeczenia zostały podporządkowane kolejnym paragrafom danego artykułu albo podzielone według kryterium rzeczowego (patrz zestawienie). Orzeczenia dotyczące kwestii ogólnych lub wieloaspektowych ulokowano pod pierwszym artykułem właściwego tytułu (działu), ewentualnie w grupie orzeczeń zatytułowanej „ogólne”.

3. Każde orzeczenie jest opatrzone informacją o procesowej formie jego wydania, datą, sygnaturą oraz adresami, pod którymi zostało opublikowane. Adresy dotyczą publikacji tradycyjnych (papierowych) i nie obejmują w zasadzie tylko dzienników lub czasopism o charakterze publicystycznym (prasy codziennej lub tygodniowej). Jeżeli do orzeczenia opublikowano głosę, notkę, notę, omówienie lub komentarz, to fakt ten znajduje szczegółowe zaznaczenie, obejmujące autora oraz miejsce publikacji. W tej grupie informacji ujęte są również wszystkie wypowiedzi zawarte w przeglądach orzecznictwa oraz opracowaniach (artykułach) poświęconych omówieniu danego orzeczenia.

W opisie orzeczeń w zasadzie nie przytacza się pełnych tytułów przeglądów orzecznictwa, niekiedy bardzo rozbudowanych, opisujących m.in. okresy i sądy, których dotyczą. W celu skrócenia i uproszczenia tych tytułów ograniczono się do podanego kursywą określenia „Przegląd orzecznictwa”. Ostatnio coraz częściej nadaje się tytuły także klasycznym glosom; i w tym wypadku pozostano przy określeniu „glosa”.

4. Wiele orzeczeń publikowano, zwłaszcza przed wojną, w różnych czasopiśmiech z niejednakowym brzmieniem tezy. Wynikało to z tego, że tylko stosunkowo nieliczne rozstrzygnięcia Sądu Najwyższego, upowszechniane w zbiorze urzędowym, miały swoją tezę oficjalną, pozostałe natomiast były formułowane przez redaktorów poszczególnych periodyków, według ich uznania i wyczuć. Przyjęto zasadę, że orzeczenie publikowane w zbiorze urzędowym zachowuje brzmienie uwidocznione w tym zbiorze, natomiast w innych wypadkach wybór tezy najlepiej oddającej istotę rozstrzygniętego zagadnienia ma charakter autorski.

Tezy zasadniczo zachowują więc brzmienie oryginalne; w wypadkach koniecznych, jeżeli archaizmy językowe były zbyt rażące lub nieczytelne – zarówno leksykalne, jak i syntaktyczne – uwspółcześniano je, zachowując jednak umiar i powściągliwość. Korygowano też oczywiście błędy pisarskie (drukarskie), a także – gdy było to możliwe, a zazwyczaj było – błędy w oznaczeniu orzeczenia, najczęściej dotyczące sygnatury lub daty wydania. W wypadku różnic w przytaczaniu sygnatury orzeczenia (np. pominięcia litery lub cyfry) starano się zachować brzmienie sygnatury podanej w zbiorze urzędowym lub – w danym wypadku – w źródle najbardziej wiarygodnym.

W dążeniu do zachowania oryginalnego brzmienia tezy nie usuwano z tekstu określeń, zwłaszcza techniczno-prawnych, dzisiaj już przestarzałych lub nieaktualnych. Chodzi o dawne nazwy niektórych instytucji prawnych lub nieistniejące już organy, o uchylone akty prawne, stare oznaczenia artykułów kodeksów itd. W takich sytuacjach ingerencja autora ograniczyła się do umieszczenia w nawiasie kwadratowym określenia (oznaczenia) współczesnego. Niekiedy określenia nieaktualne lub przestarzałe zostały zaznaczone czcionką wyróżniającą (kursywą), kiedy indziej całkiem zbędne fragmenty tezy pominięto z pozostawieniem śladu w postaci wielokropka. W dość licznych przypadkach przedstawiono także krótkie fragmenty uzasadnień orzeczeń; funkcjonują one w zbiorze jako samodzielne tezy albo jako dopełnienie tez oficjalnych.

5. W zbiorze nie uwzględniono kwalifikacji i podziału orzeczeń na „aktualne” i „nieaktualne”, w związku z czym pominięto tylko te, które np. na skutek uchylenia ustawy lub bezpowrotnego zaniku funkcjonującej ongiś instytucji prawnej, często powołanej do życia lub stosowanej incydentalnie, całkowicie utraciły znaczenie. Znajdują się zatem w zbiorze orzeczenia formalnie nieaktualne, tzn. nieodnoszące się do obowiązującego stanu prawnego, jednak np. przez swą ponadczasową doniosłość zachowujące walor historyczny, sięgające swymi skutkami poza czas obowiązywania przepisu albo też unaoczniające sposób rozstrzygnięcia przez najwyższą instancję sądową zagadnień mających charakter uniwersalny. Są także orzeczenia, które utraciły aktualność w tym sensie, że z zajętego w nich stanowiska Sąd Najwyższy się wycofał. Wszystkie te orzeczenia, określane potocznie jako nieaktualne, mają istotną wartość historyczną i poznawczą.

## **Piśmiennictwo**

1. GUDI-LEX zawiera wszystkie pozycje piśmiennictwa prawniczego dotyczące kodeksu postępowania cywilnego opublikowane w okresie 1830–2019 (w tomie I w okresie 1864–2019). Obejmuje monografie, książki tematyczne, księgi pamiątkowe, dzieła zbiorowe itd., a także artykuły (inne formy) ogłaszane w czasopismach lub innych periodykach prawniczych (np. uczelnianych zeszytach naukowych), ale także w innych publikacjach, niekiedy nieznanymi, lokalnymi, środowiskowymi, efemerycznymi lub o niewielkim zasięgu rozpowszechniania. Zbiór obejmuje wyłącznie teksty opublikowane w języku polskim, wydawane w Polsce, a przed 1918 r. – na terenach polskich anektowanych przez zaborcę.

2. Podobnie jak orzeczenia, pozycje piśmiennictwa przypisane są do poszczególnych artykułów kodeksu, przy czym łącznikiem podstawowym jest tytuł publikacji oraz jej dominujący temat. Pozycje piśmiennictwa wiążące się z kilkoma artykułami zostały umieszczone pod każdym z nich, co chroni Czytelnika przed uciążliwym systemem odsyłaczy tekstowych.

Pozycje piśmiennictwa przypisane poszczególnym artykułom kodeksu zostały ułożone w porządku alfabetycznym według nazwisk autorów (w ramach

autorów według brzmienia tytułu), a zapisy bibliograficzne, oprócz nazwiska i imienia oraz tytułu dzieła, wskazują miejsce publikacji – w wypadku czasopism z określeniem tytułu, rocznika, numeru i strony. Jeżeli dana pozycja stanowi część dzieła zbiorowego, jest to wyraźnie zaznaczone, ze wskazaniem redaktora (redaktorów) całości, a także tomu, miejsca i roku wydania oraz strony. W tytułach pozycji starszych, pochodzących z XIX w., w niektórych, nielicznych wypadkach uwspółcześiono archaiczną pisownię tytułu, dostosowując ją do obecnych zasad. Czyniono to jednak tylko wtedy, gdy zapis oryginalny utrudniał zrozumienie albo brzmiał dzisiaj rażąco sztucznie. Ingerencje te nie deformują oryginału, są niewielkie i dotyczą wyłącznie transkrypcji.

3. Wykazy piśmiennictwa nie zawierają żadnych wyróżnień „ważności” dzieła, w wykazach są zatem – obok dzieł o fundamentalnym znaczeniu i mających ponadczasową doniosłość – także teksty drobne, przyczynkarskie lub pozbawione istotnych walorów naukowych lub poznawczych. Jest wiele prac nieznanych, publikowanych w czasopismach „niszowych”, zapoznanych, niewidocznych w bibliografiach lub opracowaniach monograficznych. Wybór i ocena dzieła należą do Czytelnika; każdy szuka czego innego, kieruje się innymi kryteriami i dysponuje innym „aparatem skojarzeniowym”.

4. W wykazach piśmiennictwa pominięto podręczniki, komentarze, zbiory orzecznictwa, wzory pism procesowych oraz bibliografie. Pozycje te – dotyczące prawa cywilnego w całości – są powszechnie znane oraz na stałe obecne w bibliotekach i księgarniach. Pominięto także poradniki, zbiory kasusów, artykuły publicystyczne, recenzje, doraźne notki polemiczne i przeglądy orzecznictwa; autorów i adresy przeglądów uwzględniono przy orzeczeniach, których dotyczą. To samo dotyczy głoś (komentarzy, notek itp.), w związku z czym i w tym wypadku Czytelnik powinien poszukiwać wiadomości o nich przy konkretnych orzeczeniach. Taki sposób prezentacji tych form piśmienniczych jest wystarczający, a sama treść tezy orzeczenia stanowi zazwyczaj dostateczny wyznacznik tematu glosy.

5. Pozycje piśmiennictwa dotyczące kwestii ogólnych lub wieloaspektowych (np. monografie) zostały ułożone pod pierwszym artykułem właściwego tytułu (działu), ewentualnie w grupie zatytułowanej „ogólne” (patrz zestawienie). Pozycje związane z daną kwestią luźniej Czytelnik znajdzie pod innymi artykułami danego tytułu (działu), ewentualnie w innych miejscach wybranych w drodze „systemowych” skojarzeń lub na podstawie dyktowanych wiedzy i doświadczenia wskazówek. Czytelnik ma pełną gwarancję, że pod wytypowanym artykułem nie spotka pozycji piśmiennictwa przypisanych tam przypadkowo, błędnie lub pozostających bez żadnego związku z unormowaną w tym artykule kwestią.

**ZESTAWIENIE ARTYKUŁÓW KODEKSU, W KTÓRYCH ZASTOSOWANO  
PODZIAŁ MERYTORYCZNY ORZECZNICTWA I PIŚMIENICTWA**

**ORZECZNICTWO**

**ART. 1**

Ogólne

Międzyczasowe prawo procesowe cywilne

**ART. 2**

**Droga sądowa**

Ogólne

Autorskie prawo

Bankowe prawo

Budowlane prawo

Celne prawo

Cmentarze i chowanie zmarłych

Dobra osobiste

Drogi publiczne

Egzekucja

Energetyczne prawo

Ewidencja ludności

Finanse, budżet, opłaty, dopłaty, dotacje

Górnictwo i geologiczne prawo

Handlowe prawo

Lokale

Łowieckie prawo

Nieruchomości

Ochrona konkurencji

Ochrona środowiska

Ochrona zdrowia, opieka społeczna

Odszkodowanie

Osobowe prawo

Oświata

Podatkowe prawo

Policja

Praca i ubezpieczenia społeczne

Przedsiębiorstwa

Przewozowe prawo

Rozgraniczenie nieruchomości

Samorząd terytorialny

Samorzady zawodowe, organizacje pozarządowe

Sądownictwo dyscyplinarne

Spółdzielcze prawo

Ubezpieczenia gospodarcze

Uwłaszczenia  
Więziennictwo  
Własność przemysłowa  
Wodne prawo  
Wojsko  
Wymiar sprawiedliwości  
Wynalazcze prawo  
Wyznaniowe prawo, kościoły  
Zamówienia publiczne  
Zatrudnienie i bezrobocie  
Zobowiązania  
Varia  
**Związanie ostateczną decyzją administracyjną**

**ART. 6**

Ogólne  
Przewlekłość postępowania

**ART. 72**

Ogólne  
Postępowanie grupowe

**PIŚMIENICTWO**

**ART. 1**

**Proces cywilny w całości**  
Ogólne  
Europejskie prawo procesowe cywilne  
Formalizm procesowy  
Informatyzacja procesu cywilnego  
Międzyczasowe prawo procesowe cywilne  
Przesłanki procesowe  
Prawo do rzetelnego procesu  
Zasady procesu cywilnego  
Postępowanie grupowe  
**Sprawa cywilna**

**ART. 2**

**Droga sądowa**  
Ogólne  
Czasowa niedopuszczalność drogi sądowej  
Autorskie prawo  
Bankowe prawo



Budowlane prawo  
Celne prawo  
Egzekucja  
Finanse, budżet, opłaty, dopłaty, dotacje  
Górnictwo i geologiczne prawo  
Karne prawo i wykroczenia  
Konsumenci  
Lokale  
Morskie prawo  
Nieruchomości  
Ochrona środowiska  
Ochrona zdrowia, opieka społeczna  
Osobowe prawo  
Oświata  
Podatkowe prawo  
Policja  
Praca i ubezpieczenia społeczne  
Przedsiębiorstwa  
Przewozowe prawo  
Rozgraniczenie nieruchomości  
Samorząd terytorialny  
Samorządy zawodowe, organizacje pozarządowe  
Sądownictwo dyscyplinarne  
Sport i turystyka  
Spółdzielcze prawo  
Telekomunikacyjne prawo  
Ubezpieczenia gospodarcze  
Więziennictwo  
Własność przemysłowa  
Wodne prawo  
Wojsko  
Wymiar sprawiedliwości  
Wynalazcze prawo  
Wyznaniowe prawo, kościoły  
Zamówienia publiczne  
Zatrudnienie i bezrobocie  
Zobowiązania  
Varia  
**Związanie ostateczną decyzją administracyjną**

**ART. 3**

Prawda w procesie  
Dobre obyczaje

**ART. 6**

Ogólne  
Przewlekłość postępowania

**ART. 72**

Ogólne  
Postępowanie grupowe

# USTAWA

z dnia 17 listopada 1964 r.

## **KODEKS POSTĘPOWANIA CYWILNEGO**

(tekst pierwotny Dz.U. z 1 grudnia 1964 r. Nr 43, poz. 296;  
tekst jedn. Dz.U. z 2019 r. poz. 1460; zm.: Dz.U. z 2019 r. poz. 1469,  
poz. 1495, poz. 1649, poz. 1655, poz. 1798, poz. 1802, poz. 1818, poz. 2070,  
poz. 2128, poz. 2217)

# TYTUŁ WSTĘPNY

## PRZEPISY OGÓLNE

### Art. 1. [Sprawa cywilna]

Kodeks postępowania cywilnego normuje postępowanie sądowe w sprawach ze stosunków z zakresu prawa cywilnego, rodzinnego i opiekuńczego oraz prawa pracy, jak również w sprawach z zakresu ubezpieczeń społecznych oraz w innych sprawach, do których przepisy tego Kodeksu stosuje się z mocy ustaw szczególnych (sprawy cywilne).

ORZECZNICTWO	41
Ogólne	41
Międzyczasowe prawo procesowe cywilne	50
PIŚMIENNICTWO	52
Proces cywilny w całości	52
Ogólne	52
Europejskie prawo procesowe cywilne	59
Formalizm procesowy	61
Informatyzacja procesu cywilnego	63
Międzyczasowe prawo procesowe cywilne	66
Przesłanki procesowe	67
Prawo do rzetelnego procesu	67
Zasady procesu cywilnego	69
Postępowanie grupowe	77
Sprawa cywilna	77

### ORZECZNICTWO

#### Ogólne



Zasada kontrydiktoryjności procesu nie tamuje sądowi możliwości uchylenia się w myśl art. 584 ust. 1 u.p.c. [art. 2 k.p.c.] od rozpoznania sporu fikcyjnego, wszczętego wskutek zмовы stron, zmierzającej do zastąpienia przez wyrok umowy przez prawo w interesie publicznym zabronionej (art. 6 k.c.p. [art. 58 § 1 k.c.]), sądy bowiem powołane są do rozstrzygania rzeczywistych sporów o prawa cywilne (art. 1 u.p.c. [art. 1 k.p.c.]), a nie do nadawania sankcji czynnościom zmierzającym do obejścia zakazów prawa.

orzeczenie SN z 9 maja 1924 r., C 1854/23, GSW 1924/41, s. 638

Sporami cywilnymi są spory w przedmiocie skutków prawnych prawa cywilnego w przeciwieństwie do takich skutków prawa publicznego. Miarodajny jest stosunek prawny, z którego wypływa roszczenie albo inny skutek prawny, a nie tzw. tytuł prawny lub prawno-majątkowa właściwość roszczenia.

Z uzasadnienia:

Spory wynikające ze stosunku publicznoprawnego mogłyby być tylko wówczas sporami cywilnymi, gdyby ustawodawca wyraźnie, a przynajmniej w sposób dorozumiany czy pośredni, sprawy takie przekazał do rozstrzygnięcia sądom cywilnym, ewentualnie w pewnych granicach lub z pewnymi zastrzeżeniami.

orzeczenie SN z 16 grudnia 1927 r., C 249/27, OSP 1928, poz. 130; PS 1928, poz. 485 i 522

Spory o prawo do używania miejsca w bóżnicach należą do drogi sądowej.

Z uzasadnienia:

O tym, czego powód żąda, a w szczególności, czy żąda orzeczenia podlegającego orzecznictwu sądów, decydować może tylko żądanie w pozwie sformułowane.

orzeczenie SN z 25 stycznia 1928 r., III.R. 1079/27/1, PPIA 1928, s. 304, poz. 260

W procesie cywilnym skargi w drodze nadzoru nie są dopuszczalne.

orzeczenie SN z 15 listopada 1928 r., C. 1698/28, OSP 1929, poz. 280

Charakter cywilnoprawny nie jest absolutną właściwością roszczenia w tym sensie, że on dopiero wskazuje ustawę, która do odnośnego roszczenia powinna mieć zastosowanie i że ustawa ta w każdym razie musi być ustawą cywilną. Przeciwnie, by określić roszczenie jako prywatno- lub publicznoprawne, stwierdzić należy najpierw ustawę, w której roszczenie ma swe oparcie, a charakter prywatnoprawny nie ogranicza się bynajmniej do tych roszczeń, które wypływają ze stosunków prawnych, unormowanych w kodeksie cywilnym.

z uzasadnienia orzeczenia SN z 5 maja 1933 r., III. 2. C. 395/32, Zb.Urz. 1934/1, poz. 15

Spory o należność za zajęcie części ulicy lub placu publicznego dla celów związanych z budową lub remontów domów mają charakter prywatnoprawny.

orzeczenie Trybunału Kompetencyjnego z 27 marca 1935 r., L.rej. 6/34, OSP 1935, poz. 327



Roszczenie posiada charakter prywatnoprawny, jeżeli wypływa ono ze stosunku prywatnoprawnego, czyli z takiego stosunku, w którym strony pozostają jako równorzędne podmioty w obrocie prywatno-majątkowym, natomiast żadna ze stron nie jest podporządkowana przez władzę państwa lub innego dzierżyciela władzy publicznej.

z uzasadnienia orzeczenia SN z 5 czerwca 1936 r., C.III. 1035/34, Zb.Urz. 1937, poz. 309

W nauce burżuazyjnej, na której opierał się kodeks postępowania cywilnego [z 1930 r.], rozróżnia się na podstawie zasady sprzeczności interesów ogółu i jednostki dwa zasadnicze działy prawa przedmiotowego: prawo publiczne i prawo prywatne, zależnie od tego, czy skutki prawne przewidziane w ustawie wypływają z podporządkowania jednostki władzy państwowej, czy też powstają one ze zdarzeń lub stanów pomiędzy podmiotami równorzędnymi w obrocie prawnym. Zależnie od tego, czy dochodzone prawo lub roszczenie opiera się na prawie pierwszego albo drugiego rodzaju, jest ono publiczno- lub prywatnoprawne.

Nauka socjalistyczna, odrzucając zasadę sprzeczności pomiędzy interesami jednostki a społeczeństwa, odrzuca powyższy podział prawa.

O tym, czy sprawa jest cywilna (...), decyduje charakter dochodzonego roszczenia, a więc cywilnoprawny charakter stosunku, z którego ono wyrosło.

z uzasadnienia uchwały składu 7 sędziów SN – zasady prawnej – z 13 października 1951 r., C 427/51, OSN 1953/1, poz. 1; *Orzecznictwo Sądu Najwyższego w składach powiększonych. Sprawy cywilne za lata 1945–1959*, Warszawa 1961, s. 242 z omówieniem W. Świącickiego i K. Piaseckiego

Roszczenie o należność z tytułu czynszu za zajmowany na zakwaterowanie wojska lokal nie może być dochodzone w drodze sądowej, stosunek bowiem, jaki powstaje na tle dostarczenia lokali na zakwaterowanie wojska, a więc na cele związane z wykonywaniem zadań ochrony Państwa przez Siły Zbrojne PRL, ze swej istoty nie jest stosunkiem cywilnoprawnym i roszczenia wynikające z takiego stosunku, mimo swego charakteru majątkowego, nie mają cech roszczeń cywilnoprawnych.

orzeczenie SN z 13 lipca 1954 r., II C 1406/53, OSN 1955/2, poz. 35

Właściciela przedsiębiorstwa objętego przymusowym zarządem państwowym łączy z Państwem i jego organem, zarządcą, stosunek administracyjnoprawny.

Zgoda ministra na wypłacenie właścicielowi części zysku z przedsiębiorstwa objętego przymusowym zarządem państwowym nie rodzi po stronie właściciela żadnego roszczenia cywilnoprawnego. Akt administracyjny może bowiem powołać do życia stosunek cywilnoprawny jedynie w wypadku istnienia konkretnego przepisu ustawy.

orzeczenie SN z 30 maja 1958 r., 4 CR 532/58, OSPIKA 1959/1, poz. 11

Odszkodowania z tytułu nieprawidłowego przebiegu wykonania kary tymczasowego aresztowania dochodzi się w trybie postępowania cywilnego, gdy nie zachodzi niesłuszne skazanie ani oczywiście bezzasadne tymczasowe aresztowanie.

orzeczenie SN z 26 stycznia 1959 r., 2 CR 846/58, NP 1961/6, s. 825 z notką M.P.; NP 1962/3, s. 346 z omówieniem E. Wengierka, *Przegląd orzecznictwa*

Roszczenie wynikające z faktu przesiedlenia – w związku z wymianą odcinków terytorialnych przygranicznych pomiędzy PRL a ZSRR w 1951 r. – nie wywodzi się z żadnego stosunku cywilnoprawnego, gdyż nie jest takim stosunkiem ani umowa pomiędzy Rządem PRL a ZSRR w sprawie wymiany odcinków przygranicznych, ani fakt przesiedlania dokonywany na podstawie uchwały Prezydium Rządu z dnia 2 czerwca 1951 r. Przesiedlenie takie jest czynnością organu władzy i dlatego nie może tworzyć dla osoby przesiedlonej cywilnego prawa podmiotowego. Roszczenia zatem związane z takim przesiedleniem nie mogą być rozpatrywane w drodze sądowej, przy czym, jako nie cywilne, nie wymagają przekazania ich przez ustawę szczególną do drogi pozasądowej.

postanowienie SN z 9 kwietnia 1964 r., II CR 484/63, OSNCP 1965/4, poz. 66

Charakter należności jako cywilnej lub administracyjnej zależy od tego, czy stosunek pomiędzy wierzycielem a dłużnikiem kształtuje się bądź jak między równorzędnymi partnerami, bądź też wskutek urzeczywistnienia nakazu lub zakazu organów władzy lub administracji państwowej.

z uzasadnienia orzeczenia SN z 2 kwietnia 1965 r., I CR 564/64, OSNCP 1966/2, poz. 21; OSPIKA 1966/6, poz. 129 z głosem E. Wengierka; PiZS 1965/11, s. 317

Tom I zawiera orzecznictwo Sądu Najwyższego z lat 1918–2019 oraz piśmiennictwo z lat 1830–2019, dotyczące art. 1–124 Kodeksu postępowania cywilnego lub zachowujące ścisły związek z tymi przepisami.

Na publikację składa się część bogatych zbiorów bibliograficznych autora, obejmujących prawie 100 000 pozycji. Liczy ona ok. 15 000 orzeczeń przypisanych do poszczególnych artykułów Kodeksu oraz ok. 12 000 pozycji piśmiennictwa. W zbiorze umieszczono wszystkie orzeczenia opublikowane – ze wskazaniem opracowanych do nich glos, notek, omówień lub komentarzy – niepublikowane natomiast tylko te, które autor uznał za ważne, istotne lub z innych powodów warte upowszechnienia.

Czytelnik zmagający się z jakimś problemem prawnym lub odczuwający niedostatek wiedzy może sięgnąć do wykazów orzecznictwa i piśmiennictwa umieszczonych pod określonym artykułem Kodeksu postępowania cywilnego – znajdzie tam z łatwością wszystkie orzeczenia dotyczące tego artykułu lub kwestii prawnej w tym artykule unormowanej. Znaczenie poszczególnych orzeczeń zostało oznaczone przez autora stosownymi piktogramami.

Dzieło – będące owocem ponad 40-letniej bibliograficznej działalności autora – zostało sporządzone z nadzwyczajną, niespotykaną już dzisiaj skrupulatnością i rzetelnością. Stanowi kontynuację cyklu „GUDI-LEX”, rozpoczętego w 2018 r. zbiorem orzecznictwa i piśmiennictwa do Kodeksu cywilnego (4 tomy, 5 woluminów). Jest także zapowiedzią wydania podobnej publikacji dotyczącej Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego.

**Jacek Gudowski** – sędzia Sądu Najwyższego od 30 lat orzekający w Izbie Cywilnej; do 2015 r. członek Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego; autor wielu cenionych na rynku publikacji z dziedziny prawa cywilnego oraz ustroju sądów – komentarzy, opracowań systemowych, artykułów i przeglądów orzecznictwa. Zgromadził bogaty zbiór zapisów bibliograficznych dotyczących prawa cywilnego, obejmujących XIX, XX i XXI wiek. W 2017 r. udzielił Krzysztofowi Sobczakowi obszernego wywiadu, który ukazał się w książce *Państwo prawa to niezależne sądy* (Warszawa 2018).



**ZAMÓWIENIA:**

INFOLINIA 801 04 45 45, FAX 22 535 80 01  
ZAMOWIENIA@WOLTERSKLUWER.PL  
WWW.PROFINFO.PL

ISBN 978-83-8187-365-9

